

De la producció dels sabers a la producció de la ignorància

Marina Garcés

UPC, 21 de setembre de 2018

Un abans i un després

L'encàrrec que vaig rebre fa uns mesos de part del vostre nou Rector va ser que aquesta conferència fos “un abans i un després”. Em va enganxar la desmesura del repte però us podeu imaginar, doncs, la pressió sota la qual vinc avui a trobar-vos i us prego que disculpeu qualsevol error de mesura en les meves paraules.

Em tranquil·litza pensar, però, que, sigui com sigui, que som tots els que estem aquí els qui ens trobem a les portes d'un abans i d'un després. És la universitat mateixa, el sistema universitari mateix, el que es troba actualment en una situació de trànsit, al llindar d'un procés de transformació important. Tots els qui treballem avui a la universitat sabem que estem en trànsit i tenim el nostre imaginari particular dels paràmetres, de les dimensions i del sentit d'aquest trànsit. Josep Maria Vilalta (ACUP) parlava fa pocs dies en un article a la premsa de la “tempesta perfecta” que amenaça el sistema universitari català. Entre el catastrofisme i l'esperança no hi ha terme mig, sinó un joc obert i conflictiu de posicions que són molt diverses en funció de l'edat, del gènere i de la posició econòmica i laboral que s'ocupa dins del sistema universitari. Hi ha molts interessos en joc, sovint contraposats, que fan difícil tenir un únic diagnòstic i, encara menys, consensuar-lo.

La casa del no-saber

És per això que voldria aportar la meva humil mirada a aquest mar que amenaça tempesta i fer-ho des del que la filosofia pot aportar, que és l'ocasió de sortir de la immediatesa de la resposta per recomposar les claus de la pregunta. Per això, més que desglossar un repertori de greuges o una carta al Reis de desitjos, voldria anar al cor del que per mi és la veritable qüestió a la que moltes vegades donem voltes sense entrar-hi de veritat o més aviat fugint d'ella.

En resum i sense preàmbuls, crec que el que està en joc en aquest trànsit en què es troba sistema universitari actual és la qüestió més antiga de la cultura: ***aprendre a relacionar-nos amb el que no sabem i, encara més enllà, amb el que no entenem (i potser no entendrem mai)***. Ens agrada presentar la Universitat com la casa del saber. Però abans que això, i de manera molt més important, crec ha de ser la casa del no-saber. El lloc on tot allò que no sabem i que no comprenem troba un espai i un temps per relacionar-nos-hi i per fer-ho de manera lliure i compartida.

“Lliure” i “compartida” no són, aquí, dos adjectius bonics per acabar bé la frase: recullen el repte ètic i polític que és inseparable d'una concepció emancipadora del

coneixement i que consisteix a fer de l'educació i de la ciència allò que ens ha de permetre viure lliures de por i lliures de domini. Com s'acostuma a dir, el poder s'alimenta de saber (control de la informació, hegemonia cultural i epistemològica, etc). Però sabem molt bé que on arrela és en les nostres pors. Com estem veient actualment, el despotisme i el dogmatisme creixen, precisament, quan davant de tot allò que no sabem ens domina la por.

El coneixement contra la ignorància

La nostra civilització (per simplificar en diré *occidental* tot i que cada dia em sembla una denominació més problemàtica) ha centrat tots els seus esforços en la producció de coneixement. Des de l'arbre del coneixement, amb totes les seves branques, fins a les actuals teories de la complexitat, des dels antics arxius, a les modernes enciclopèdies o a les actuals bases de dades, la cultura occidental s'ha dedicat a produir coneixement, a classificar-lo, a exportar-lo i a imposar-lo. Per això podríem dir que la nostra és una cultura epistemològica, que es defineix més pel que sap que pel que no sap. **Som allò que sabem. I quan ens adonem que hi ha moltes coses que no sabem, deixem de saber qui som.** Diria que Europa, molt específicament, es troba en aquest punt.

Aquesta concepció productiva del coneixement entén la ignorància com allò que s'ha de combatre. El coneixement contra la ignorància: podríem dir que és la trama principal del nostre drama (dit en un sentit teatral). I l'argument sempre és el mateix: avançar, progressar desplaçant la frontera, com els pioners de l'oest americà. El que queda fora del límit d'allò conegut, en aquest cas la ignorància, pren dues formes, dues cares de l'exterioritat: la de l'enemic a vèncer o la del recurs a explotar. En el primer cas, hi trobem tot aquest imaginari de la ignorància com a foscor, com a superstició o com a llengua incomprendible (bàrbara), com a engany o com a error i el coneixement com la llum que ho combat. En el segon, la ignorància pren forma de terra verge o de vas a omplir, d'ànima a convertir, a alfabetitzar etc. És evident que en aquest pressupòsit epistemològic hi ha una traducció de l'esquema religiós que situa l'existència entre la condemna i la salvació i de l'esquema polític de la conquesta.

Aquest esquema binari i basat en una lògica acumulativa i expansionista oblida dues coses molt importants: una, que allò que ignorem (l'exterioritat) està ple d'altres sabers i d'altres formes de vida possibles i dos, que tot allò que creiem saber està carregat de moltes ignoràncies (prejudicis, secrets, interessos ocults, etc). Per això, el coneixement i la ignorància no son una dicotomia sinó una polaritat en tensió. La seva relació no ha de ser de combat sinó d'aliança generativa. La llum i l'ombra no s'oposen sinó que es necessiten. Fins i tot els filòsofs de la Il·lustració ho sabien. Sabien que la llum de la raó arrossegava molta foscor i projectava moltes ombres. **Si la universitat vol ser alguna cosa més que una empresa de producció d'outputs cognitius de caducitat cada cop més ràpida, crec fermament que ha de ser el lloc, en continuïtat amb l'escola, on aquesta aliança entre el coneixement i la ignorància sigui possible. Ha de ser el lloc on aprendre a trobar-nos en el llindar inestable entre el saber i el no-saber.**

L'interès contemporani per la ignorància

Deveu estar pensant que us he vingut a reivindicar Sòcrates i aquella antiga màxima del "només sé que no sé res". I sí, sempre el reivindicaré. Com també reivindico aquella

màxima taoista que diu que “cal oblidar les paraules per poder parlar” (Zhuang Zi), o que “qui sap no parla” (Lao Tse)... El socratism i el taoisme són fonts de saviesa inesgotables que prenen avui una nova rellevància i tenim molt a aprendre i a desprendre amb elles.

Però avui no vull anar per aquí, sinó situar-me en l'interès contemporani per la ignorància. **La ignorància interessa. Sí, i molt.** N'és una prova, per exemple, l'interès acadèmic per *l'agnotologia* (estudi de la producció social i estratègica d'ignorància) o l'interès mediàtic per la postveritat i les fake news... Cada cop som més conscients, com a individus i com a col·lectivitat, que són més les coses que no sabem que les que sabem. L'apoteosi d'aquesta inquietant presència de la ignorància a les nostres vides es resumeix, per exemple en la frase “ens hem de preparar per un futur del qual no sabem res”, convertida actualment en un lloc comú. A mi em sembla una frase atterradora. La repeteixen pedagogs, científics, empresaris, pares i mares... conjurats, potser sense adornar-se'n, en una espècie de consens molt perillós que el que fa és deixar-nos en mans de la nostra pròpia impotència: com podem preparar-nos en el no-res i en relació a res? Tot aprenentatge parteix d'algun tipus de relació i sembla que avui dia les relacions salten pels aires.

Aquest allau d'incertesa que ens assetja i sovint ens aclapara no s'ha desfermat per art de màgia. Crec que hi ha tres fenòmens que conflueixen en aquest estat d'ànim contemporani:

- 1) el caràcter de la ciència contemporània, que amb els seus descobriments ens mostra la immensitat del que no sabem sobre l'univers i, per tant, sobre allò que som (“lo brillante ha revelado lo oscuro...”, com escriu l'astrofísic Michel Cassé)
- 2) el desbordament de la societat de la informació, on estar informat ja no és equivalent de saber què passa
- 3) i les crisis (ambiental, política, cultural, humanitària...) que ens aboquen a una nova experiència del límit que afecta la civilització tal com la coneixement, l'espècie i la nostra relació amb el planeta.

El resultat és una situació paradoxal, en què creix el coneixement i creix la ignorància, creix la informació i creix la desorientació, creix la documentació i creix la por. És el que en alguns dels meus escrits he analitzat com a “analfabetisme il·lustrat”. Com entendre-ho i com respondre-hi?

La docta ignorància

Per abordar aquestes preguntes us proposo recórrer a una figura molt interessant, massa poc estudiada fins i tot a les aules de filosofia, que és Nicolau de Cusa. Pare de la filosofia alemanya, com diuen alguns, però com ja sabem les paternitats i les nacionalitats s'inventen a posteriori i ell ni tan sols era alemany perquè era un cardenal de la Renània del segle XV. Entre altres coses li devem, els qui som miops, poder sortir de casa (va ser ell qui el 1451 va proposar l'ús de lents còncaues per corregir la visió) i anar pel món, cosa que ja és molt important a l'hora de relacionar-nos amb la nostra pròpia ignorància.

El 1440 va publicar un llibre que em sembla meravellós que es diu, precisament, *La Docta Ignorància*. Hi diu moltes coses, dins d'un llenguatge teològic que no ens ha de despistar perquè el que està preguntant és per les nostres possibilitats de relacionar-nos

amb la veritat. M'agradaria destacar una idea: diu Nicolau de Cusa que per apropar-nos a la veritat cal aprendre a fer experiència de la desproporció. El llenguatge de la proporció (que és el de la raó) pot relacionar mesures, comparativament, a partir de les que ja tenim i ampliar-les. Però l'incomprensible sempre acompanya aquesta experiència expansiva del coneixement, no se'n desenganxa mai. Per explicar-ho, fa servir una imatge molt bonica: "L'enteniment es dirigeix cap a la veritat com el polígon cap al cercle". La seva no coincidència, per molt que s'acostin, és l'abisme d'allò que no entenem, l'infinít que la nostra finitud no pot conquerir. Per Nicolau de Cusa, com us podeu imaginar, és la manifestació de Déu o de la veritat última. Però si voleu també ens podem quedar amb l'altra cara d'aquesta mateixa idea i afirmar que la veritat última és aquest nostre desencaix. Ser humans és aprendre la mesura en la desmesura. Aquesta és nostra fragilitat. Però aquest és també el nucli fonamental de l'educació i, per tant, del coneixement. Acollir la ignorància de manera sàvia és acollir desproporció. Sense negar-la, ni sotmetre-la ni violentar-la. Com deia al principi, de manera lliure i compartida.

Acollir la desproporció

Acollir la desproporció, doncs, no és deixar entrar Déu o la foscor dels cels infinits per la porta de la universitat. Fer de la universitat la casa del no-saber i el lloc on aprendre la mesura en la desmesura, és quelcom molt més concret i que ho podem situar en el sistema universitari i educatiu actual. Per mi, aquest repte implica passar d'un model basat en la productivitat a un model de la generositat.

El model de la productivitat ja l'hem comentat. L'activitat productiva es basa en el que dèiem abans: desplaçar la frontera. Sempre més i sempre més enllà. Conquerint terres verges o rànquings. La lògica és la mateixa: a veure qui va més lluny. Això es fa, evidentment, imposant un sol sentit de la mesura i competint respecte a ella. Rànquings dèiem. Però també impactes i citacions i nivells i CVs quilomètrics i quantitats ingents de màsters i del que sigui, que amplien i al mateix temps estandarditzen la relació amb el coneixement... Aquests són els paràmetres d'una riquesa que jo anomeno "riquesa empobridora", perquè **comptabilitza el valor de tot allò que produeix però no sap donar valor a tot allò que desconeix**: els temps en suspensió, els angles cecs, les llengües no hegemòniques, els sabers dels "altres", les preguntes no resoltes, els fracassos, el desig i els qui tornen a començar. És a dir, la desproporció de tot allò que no cap als seus rànquings i comptes de resultats. Quina veritable recerca es pot fer així? Com podem aprendre sense poder-nos perdre junts? I com podem educar sense equivocar-nos mai? Com dèiem abans, també, és un paradigma de coneixement que no sap no saber.

El model de la generositat l'anomeno així no perquè vingui a proposar l'altruisme, i encara menys el paternalisme, sinó perquè contraposo a l'activitat productiva una activitat generativa. **Si l'activitat productiva desplaça la frontera, la generativa amplia el llindar**. És una diferència fonamental. Generativa de què? Penso que la universitat és una institució que funciona al voltant de la generació de tres elements fonamentals: nocions, valors i sentit. **Generar nocions, generar valors i generar sentit són les coordenades de la universitat en la que jo crec** i que, després d'uns quants anys de docència en contextos bastant diversos penso que molts estudiants busquen i que sovint, a mesura que la van coneixent, van oblidant.

Generar nocions vol dir crear conceptes elementals que ens permetin relacionar-nos amb el que sabem i amb el que no sabem de manera compartida. Això implica

reciprocitat i diversitat epistemològica, lingüística i de gènere. No cal saber-ho tot de tot ni dependre ni d'un llengua única ni d'un sistema únic de coneixement per entendre'ns. Hi ha massa gent que sap molt d'una cosa i no té noció de res. Per això necessitem nocions que obrin la porta del que no sabem i tracin els camins que ens permetin caminar entre sabers i entre el saber i el no-saber. On fer-ho si no és a la universitat? Des de la generació de nocions comunes, la universitat es resitua no com a institució total sinó com a institució-cruïlla.

Generar valors és un compromís ètic i crític. No depèn de codis morals tancats ni de coneixements taxats. Tot al contrari: generar valors és poder-nos trobar entorn de la necessitat de preguntar-nos cada cop què ens importa d'allò que aprenem, busquem, descobrim o inventem. Hi ha massa gent investigant coses que no li importen... Quin valor té el que fem per a nosaltres, per als altres, pel món que compartim? És la pregunta ètica i política i fonamental perquè porta el valor fora del càlcul de l'interès privat i ens exposa al caràcter sempre compromès i conflictiu de les nostres decisions.

I finalment, *generar sentit*. Generar sentit és obrir-nos a la possibilitat del sense-sentit. Com? A través de l'experiència. El saber no és un conjunt d'inputs o d'outputs. El big data no coneix ni sap ni sap que no sap. Saber és fer experiència d'un conjunt de relacions en les quals s'hi creuen molts plans: cognitius, estètics, socials, afectius... Per això, i ara que m'escolta gent que està a prop d'allà on es prenen decisions en el sistema universitari, em permeto dir una cosa que no està de moda: ***l'activitat fonamental de la universitat com a sistema és la docència***. Si us plau: no hi pot haver una bona universitat sense bona docència, sense aules vives on la recerca més avançada es trobi amb el desig de saber. Cuidem-la i molt. No es pot escindir la recerca de la docència i encara menys enfrontar-les. Acollir la desproporció és entrar a l'aula cada dia. La docència no pot ser un residu del sistema, una concessió dins d'un currículum o un càstig pels professors precaris. És la clau de volta de tot, perquè precisament és on es troben el saber i el no-saber, tant de professors com d'estudiants, en una recerca compartida per entendre, si podem, alguna cosa d'aquesta vida que no es deixa resumir en un *abstract*.

Un després i un abans

Com serà aquesta universitat en trànsit? No no sabem. A mi no m'agrada gens la futurologia i el pensament estratègic no se'm dona gens bé. Tot i així, em nego a acceptar que no sabem res del futur. Sabem quins són els compromisos que estem disposats a acceptar en aquest present en curs i, per tant, quins són els camins que estem dibuixant a partir de les nocions, sentits i valors que compartim. Per tant, no ho sabem... en part. Perquè hi ha una part que ens correspon ara. Fa no gaire temps m'hagués costat acabar aquesta conferència amb un compromís renovat amb la universitat. La veia entregada a les pitjor pràctiques del productivisme estandarditzat i del sense-sentit. La sentia obedient i poruga. Ara percebo signes de canvi, sobretot en forma de malestar. És el malestar de tota la gent que vol fer coses i fer-les de veritat, sense simulacres ni dobles morals, amb tot el que podem saber i tot el que ens queda per entendre sobre la taula. Crec que en aquesta ciutat, en aquest país i -segur- en aquesta universitat que avui comença el seu curs n'hi ha molta de gent així. Gent de totes les edats, però sobretot gent molt jove amb unes capacitats i unes ganes immenses de comprometre's per canviar aquest futur que els han negat. Estan aquí, i ells sí que són ja aquest futur que necessitem, l'abans d'un després que volem millor. Només cal deixar-los treballar, que vol dir aprendre i pensar, i que puguin fer-ho amb dignitat.